

KOVÁCS GYÖRGY–BARTÓK LÁSZLÓ

A második világháborút követő gazdasági paradigmaváltáshoz vezető út Franciaországban

A 2008. évi gazdasági világválságot követően a közgazdászok és politikusok számottevő része a paradigmaváltás szükségességéről beszélt. A koronavírus-válság csak megerősítette az állam gazdaságban betöltött szerepének és a paradigmaváltásnak a fontosságát. Kérdésként merül azonban fel, hogy mit nevezünk egyáltalán paradigmának, illetve paradigmaváltásnak a közgazdaságtanban. Ennek megválaszolásához a Peter Halls által felállított három, rendszerszintű közpolitikai változás folyamatát és annak kritikai észrevételeit hívjuk segítségül. Magát a paradigmaváltás folyamatát pedig a második világháború utáni Franciaország példáján keresztül vizsgáljuk meg. Hipotézisünk szerint ugyanis Franciaországra a második világháborút megelőzően egy liberális gazdaságpolitikai berendezkedés volt jellemző, és csupán az 1940-es években történt gazdasági paradigmaváltás során került előtérbe a dirigista (etatista) gazdaságpolitika koncepciója. Kérdés azonban, hogy hallsi értelemben beszélhetünk-e egyáltalán paradigmaváltásról Franciaországban. Tanulmányunk végén pedig a paradigmaváltással kapcsolatosan új elemként próbáljuk meg beemelni a közgazdasági oktatás kérdését, ugyanis egyetlen paradigmaváltás sem lehet sikeres és tartós, ha nem teremtjük meg a szükséges szakmai utánpótlást, így röviden felvázoljuk, hogy milyen gazdaságelméleti változások mentek végbe az elitképzés terén Franciaországban.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B20, A20, G01, H30.

A paradigmaváltásról általában

A 2008. évi világválságot, illetve a jelenlegi világjárványt követően a közgazdászok és politikusok jelentős része az évtizedekig érvényes neoliberais közgazdasági elmélet kifulladásáról és egy paradigmaváltás szükségességéről beszélt. Kérdésként merül fel

Kovács György szakcsoportvezető egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Pénzügytani Szakcsoport (e-mail: nkgy@eco.u-szeged.hu).

Bartók László PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Közgazdaságtani Doktori Iskola (e-mail: laszlo.bartok.1988@outlook.com).

A kézirat első változata 2022. január 27-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2022.12.1577>

azonban, hogy milyen előzményei vannak egy tudományos felfogás kifulladásának, és milyen változásoknak kell bekövetkezniük, hogy paradigmaváltásról beszélhessünk? Tanulmányunkban a második világháború utáni Franciaország példáján mutatjuk be, hogy mikor beszélhetünk paradigmaváltásról a közgazdaságtanban, ugyanis kiinduló hipotézisünk az, hogy Franciaországban a második világháborút követően paradigmaváltás történt gazdaságméleti és -politikai értelemben egyaránt.

A paradigma fogalmát először 1962-es megjelenésű könyvében Thomas Kuhn határozta meg, aki a paradigmaelméletet elsősorban a természettudományokra vonatkoztatva gondolta helytállónak (Kuhn [2002]). Galántai László azonban emlékeztet rá, hogy „a szerzői intenció Kuhn esetében sem mindenható” (Galántai [2015] 28. o.), és számára sem volt egyértelmű a paradigma meghatározása, így a szerző műveinek egyik elemzője húsz különböző értelmet különböztet meg Kuhn szövegeiben a paradigmára vonatkozóan. Nem véletlen, hogy Kuhn kénytelen volt tisztázni könyvének későbbi, 1969-es kiadásában, hogy pontosan mit ért paradigmán. Ennek során a paradigma két különböző értelmét határozta meg:

„A kifejezés első, szociológiai jelentése szerint a paradigma szakmai mátrix: vélekedések, értékek, módszerek egy adott tudományos közösség minden tagja által elfogadott összesége vagy normarendszere.” (Kuhn [2002] 179. o.)

Másik, szűkebb jelentése szerint a paradigma ennek az összességnek csak egy eleme:

„azokat a problémamegoldásokat jelöli, amelyek modellként vagy példaként szolgálnak, vagyis a normál tudományos kutatások alapjait adó explicit szabályok szerepét töltik be” (Kuhn [2002] 175. o.).

Kuhn szerint a paradigmaváltás akkor történik meg, ha a következő két feltétel találkozik egymással: egyrészt kritikus tömegben jelentkeznek olyan „anomáliák”, amelyek ellentmondanak a domináns paradigmának, másrészt pedig képes kifejlődni egy olyan sikeres alternatív elmélet, amely jobban meg tudja magyarázni a fennálló helyzetet (Kuhn [2002] 175. o.).

Paradigmaváltás a társadalomtudományokban és a társadalmi tanulás

Jóllehet Kuhn elmélete segít megérteni a paradigmaváltás problematikáját, de a közgazdaságtan és a közpolitikai döntéshozatal terén óvatosan kell kezelni. A természettudományokkal szemben, ahol meghatározó szerepük van az egyes tudományos elméleteknek és bizonyításoknak, a gazdaságpolitika a különböző politikai választások és a társadalmi tanulás következményeként változik, ennek során pedig a politikai döntéshozók új célokat jelölnek ki, és így a tudományos méréseknek és bizonyításnak kisebb szerep jut. A társadalomtudományok terén bizonyos domináns eszmék csoportjára tekinthetünk úgy, mint egy politikai-gazdasági paradigmára. Az ilyen típusú paradigmák rendszerint tartalmaznak bizonyos politikai/gazdasági célokat, a társadalom és a gazdaság működésének a megértéséhez pedig

rendelkeznek egy analitikus/teoretikus keretrendszerrel, narratívával, amelyek leírják és igazolják a célokat, valamint az erre a keretrendszerre épülő azon gazdaság- és társadalompolitikai eszközöket is, amelyek segítenek abban, hogy elérjék a kitűzött célokat (*Laybourn-Langton-Jacobs* [2018]).

A politikai és gazdasági paradigmák jelentős hatást gyakorolnak a közgondolkodásra az akadémiai szféra katedráin és a médiában történő vitákon, illetve a döntéshozó intézményeken keresztül. Sheri Berman szerint az egyes társadalomtudományi gondolatok akkor képesek nagymértékben befolyásolni a politikai viselkedést, ha teljesíteni tudják az alábbi két feltételt: egyrészt kellene az úgynevezett „hordozók” (*carriers*), azaz olyan személyek vagy csoportok, akik támogatják az egyes elméleti megoldásokat, és képesek egy támogatói kört felépíteni, másrészt ezeket a gondolatokat bele is kell ágyazni az egyes végrehajtó intézmények működésébe (*Berman* [1998]).

Mielőtt még alaposabban górcső alá vennénk a közpolitikai döntéshozatalban végbemenő paradigmaváltás folyamatát, meg kell vizsgálnunk a társadalmi tanulás jelentőségét, amelyet *Hall* [1993] szerint úgy definiálhatunk, mint egy tudatos kísérletet arra, hogy kiigazítsuk politikai céljainkat és technikáinkat a múltbeli tapasztalatok és az új információk tükrében. A társadalmi tanulás folyamatával kapcsolatban a következő három fontos vonást rajzolja fel a *Hecló* [1974]-en alapuló szakirodalom. Egyrészt, az egyik legfontosabb hatás, amely az *első*, kezdeti időszakban befolyásolhatja a közpolitikát, az a *nulladik* időpont, azaz a kezdeti időszakot megelőző periódus közpolitikai döntései. *Sacks* szerint a „legfontosabb hatás a (társadalmi) tanulási folyamatában az előző közpolitika maga” (*Sacks* [1980] 356. o.). A közpolitikai döntések ugyanis nem a közvetlenül fennálló társadalmi és gazdasági feltételekre adnak választ, hanem az új döntéseket megelőző közpolitikai döntések következményeire reflektálnak, azaz *Weir-Skocpol* [1985] szavaival élve „az új döntéshozók egy hangsúlyos választ adnak az előzőleg (hozott) közpolitikai döntésekre” (119. o.).

Másrészt, a társadalmi tanulás folyamatában kulcsszerepet játszanak az adott közpolitikai terület szakértői, akik – az állami szektorban vagy tanácsadói pozícióban – mindenképp közvetítő funkciót látnak el a bürokrácia és az értelmiség között. Érdemes kiemelni, hogy *Hecló* modellje leértékeli a politikus szerepét a társadalmi tanulás folyamatában, és különös hangsúlyt helyez a hivatalnokokra és a különböző szakterületeken tevékenykedő szakértőkre. Végül pedig, a társadalmi tanulás e nézete hangsúlyozza az államnak azt a képességét, hogy az a társadalmi nyomástól függetlenül cselekszik, azaz elutasítja azt, hogy a társadalompolitika alakulásában meghatározó szerepet kapnának az olyan külső tényezők, mint például a társadalmi, gazdasági vagy politikai szereplők, változások.

A közpolitikában végbemenő paradigmaváltás folyamatát illetően *Hall* [1993] a társadalmi tanulás folyamatára építve három eltérő mélységű, „rendszerszintű” változást különböztet meg. Az *elsőrendű* változás a már meglévő közpolitikai eszközök módosítását jelenti, amelynek során a már meglévő tapasztalatok és az új ismeretek tükrében megváltoztatják a meglévő eszköztár „beállításait”, de ekkor még nem történik gyökeres szakítás az eszköztár és a célkitűzések terén. A *másodrendű* változás: csalódva a múlt közpolitikai gyakorlatában, a már meglévő, alapvető eszközök terén történik változás, de az alapvető közpolitikai célok továbbra is változatlanok

maradnak. A *harmadrendű* változás már gyökeres szakítást jelent nemcsak a meglévő közpolitikai eszköztárral és gyakorlattal, de a kitűzött célokkal és így a múlttal is, amit Hall politikai-gazdasági paradigmaváltásként jellemez. Hall kiemeli, hogy mindezt nemcsak a politikai célok, a választott eszközök és az eszköztár beállításának a változása irányítja, hanem magának a problémának az észlelése is, amelyet meg kívánnak oldani. Hall szerint paradigmaváltásról csak a harmadik esetben beszélhetünk, hiszen ez egyenlő a gondolatok és a gazdaságpolitikában alkalmazott közpolitikai elméletek és eszközök forradalmával, amely együtt jár a már meglévő közpolitikai paradigma egy újabbal történő felváltásával (Hall [1993] 280. o.).

Hall elemzése szerint ugyanis az éppen uralkodó paradigma során az egyre inkább növekvő anomáliák arra készítetik a döntéshozókat, hogy változtassák meg a közpolitikai eszközök beállítását, illetve újakat keressenek annak érdekében, hogy kezeljék a fellépő problémákat. Az egyre növekvő kudarcok azonban bukáshoz, összeomláshoz vezethetnek/vezetnek a politikai döntéshozók körében, ami lehetőséget biztosíthat arra, hogy létrejöjjenek az úgynevezett „gondolatok piacterei” (Hall [1993] 286. o.), ahol a felmerülő problémákat az éppen regnáló kormány ellenzéke addig nem látott elméletekkel próbálja magyarázni és azokra gyógyírt nyújtani, ami így elősegíti a paradigmaváltást a közpolitika és áttételesen a gazdaságelmélet terén.

Hall esetében látni kell, hogy számára az egyes paradigmákhoz tartozó elméletek jól definiáltak, stabilak és koherensek, amit az egyes szereplők magától értetődőnek vesznek, és ezeket csak paradigmán belül képesek értelmezni. Hall gondolatát erősíti Parsons [2007], azt állítva, hogy a történeti institucionalista felfogás szerint az egyes közpolitikai elméletek pontosan meghatározott elméletek, amelyeket a döntéshozók úgynevezett koherens elgondolásként/szakmai tanácsként kapnak, és ezeket a gondolati csomagokat használják fel döntéseik meghozatalakor. Így Seabrooke [2009] szerint a paradigmaváltás a meglévő egyensúlyi modellek megváltozásával megy végbe, azaz az intézményi és fogalmi egyensúlyt egy radikális bizonytalanság és az egyes elméletek harca követi, ami egy újabb intézményi és gondolati egyensúly kialakulásához vezet. Hall a társadalmi tanulás és a paradigmaváltás kapcsolatát illetően Heclóval szemben kisebb szerepet tulajdonít a szakértőknek és a közhivatalnokoknak, és nagyobbat a politikusoknak.

Akárcsak Hall [1993], mind Greener [2001], mind Oliver–Pemberton [2004] hangsúlyozza, hogy a külső sokkok kifejezetten nagy szerepet játszanak abban, hogy egy új paradigma megnyerje az intézményekért folytatott harcot. Oliver–Pemberton [2004] kimutatta, hogy abban az esetben, ha nem következik egy ilyen külső sokk, akkor az épp uralkodó paradigma által elkövetett hibák nem feltétlenül vezetnek paradigmaváltáshoz. Kritikája Hall elméletével kapcsolatban azonban az, hogy míg Hall radikális változások sorozatát látta a paradigmaváltás folyamata mögött, addig az szerintük sokkal komplexebb és lassabb folyamat. Egy-egy paradigmaváltás sokkal inkább egy evolúciós folyamatként írható le, szemben Hall forradalmi elképzelésével.

A következőkben megvizsgáljuk, hogy „halli” értelemben beszélhetünk-e paradigmaváltásról Franciaországban a második világháborút követően, azaz megjelenik-e az a három rendszerszintű változás. Továbbá górcső alá vesszük, hogy mely meghatározó tényezők, intézmények és változások indukálták a paradigmaváltást, és

vajon ezek a változások rövid idő alatt következtek-e be (egy külső sokk következményeként), vagy hosszú távú folyamatként mentek végbe, amelyet egy külső sokk felgyorsított és tovább „lökött” a paradigmaváltás irányába. Végül egy fontos, de a szakirodalom által nem elemzett területet is megvizsgálunk, az úgynevezett utánpótlás, elitképzés alakulását, ami kritikus szerepet játszik abban, hogy egy-egy közgazdasági elmélet miként tud megszilárdulni a főbb döntéshozatali szervezetekben.

Az állam szerepe Franciaországban

Mielőtt bemutatnánk a paradigmaváltás folyamatát Franciaországban, érdemes megvizsgálni a francia állam szerepét a második világháború előtt és után, amivel egyrészt el tudjuk helyezni Franciaországot abban a tekintetben, hogy a többi országhoz képest mekkora szerepet kapott az állam a gazdaságban a vizsgált időszakban (1930 és 1950 között, másrészt arról is képet kapunk, hogy milyen mértékben nőtt, vagy nőtt-e egyáltalán az állam szerepe a gazdaságban.

Kétségtelen, hogy Franciaország a második világháborút megelőzően sem számított egy klasszikus – manchesteri értelemben vett – liberális, állami szabályozásoktól és beavatkozástól mentes rendszernek, így közelebb állt a kontinentális országok által követett „modellhez”, például az országos vasúthálózat kiépítésében az állam is szerepet kapott (*Somai* [2016]). Franciaországban azonban – akárcsak a korszak Európájában – egyértelműen statisztaszerep jutott az államnak. Ezt jól mutatja az *1. táblázat* is, amely az 1870 és 1970 közötti időszakban mutatja a fontosabb országok GDP-arányos államháztartási kiadásait. A francia államháztartás kiadásai ugyan az 1870-es években valamelyest meghaladták az európai átlagot, de Németországhoz, Ausztriához vagy az Egyesült Királysághoz képest nem voltak kiugróan magasak, miközben Olaszországhoz képest alacsonyabbak voltak. Sőt a második világháború előestéjén az összes európai „nagy hatalom” le hagyta Franciaországot az államháztartási kiadások terén.

1. táblázat

Az államháztartás kiadásai a GDP százalékban, 1870–1970

Ország	1870	1913	1920	1937	1960	1970
Ausztria	10,5	17,0	14,7	20,6	35,7	38,5
Egyesült Királyság	9,4	12,7	26,2	30,0	32,2	38,0
Franciaország	12,6	17,0	27,6	29,0	34,6	37,6
Németország	10,0	14,8	25,0	34,1	32,4	38,1
Olaszország	13,7	17,1	30,1	31,1	30,1	33,9
Svédország	5,7	10,4	10,9	16,5	31,0	42,2
Európa	10,5	14,0	20,7	24,7	30,1	36,5
Egyesült Államok	7,3	7,5	12,1	19,7	27,0	30,3

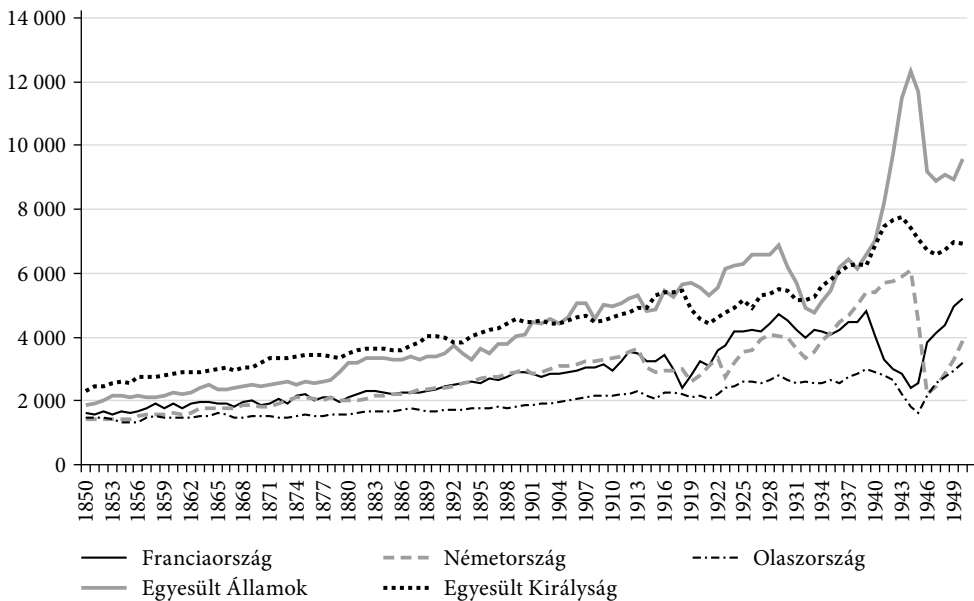
Forrás: Muraközy [2012] 54. o.

A háborút követően leghamarabb csak az 1960-as évekből rendelkezünk egységes adatokkal, itt azonban láthatjuk, hogy a vizsgált országokban a GDP-arányos államháztartási kiadások szinte kivétel nélkül 30 százalék fölél emelkednek, ami jelzi, hogy egyre meghatározóbbá válik az állam szerepe ezekben az országokban – leszámítva Németországot, ahol már az 1937-es adat is 30 százalék feletti (ezt elsősorban háborús, hadseregfejlesztési kiadások növelték meg).

Érdeemes kiemelni, hogy egyes országokban – az Egyesült Királyságban, Németországban vagy az Egyesült Államokban –, ahol már a 19. század során végbe ment a gazdaság modernizációja, az iparosodás, az állam GDP-arányos kiadásainak értéke relatíve kisebb. Tudniillik a gazdasági növekedés fenntartásában már a kiépült és hatékony ipari szektor játssza a főszerepet az állammal szemben, miközben mindez egy gyorsan növekvő gazdasággal párosul, amely így az államháztartás kiadásainak GDP-arányos értékét relatíve mérsékli. Ezzel szemben az olyan országokban, mint Olaszország, ahol a gazdaság modernizációja még várat magára, az állam szerepe továbbra is meghatározó a gazdasági életben, illetve a gazdasági teljesítmény alacsonyabb, ez magyarázhatja azt, hogy az államháztartás kiadásainak GDP-arányos értéke is magasabb (1. ábra).

1. ábra

Az egy főre jutó GDP alakulása 1850 és 1950 között (dollár)

Forrás: www.ourworldindate.org.

Az állami alkalmazottak arányát tekintve az összes foglalkoztatott tükrében (2. táblázat), látható, hogy az egyes országok mekkora állami apparátussal dolgoztak, illetve ez az arány áttételesen jelezheti azt is, hogy mekkora volt a gazdaság állami bürokrácia általi szabályozottsága. E tekintetben Franciaország 1870-ben (2,5 százalék) és

1937-ben (4,4 százalék) az európai átlag (2,6 százalék és 5,1 százalék) alatt helyezkedett el, sőt az Egyesült Királyság, Olaszország és az Egyesült Államok esetében is magasabb volt az állami alkalmazottak aránya az összes foglalkoztatottra vetítve. A második világháborút követően az összes vizsgált országban megnőtt az állami alkalmazottak száma, amit a francia adatsor is tükröz, jól mutatva, hogy a világháborút követően megnőtt az állam szerepe.

2. táblázat

Az állami alkalmazottak aránya az összes foglalkoztatott százalékában, 1870–1980

Ország	1870	1913	1937	1960	1980
Ausztria	1,9	4,7	7,6	10,6	17,3
Egyesült Királyság	4,9	4,1	6,5	14,8	21,1
Franciaország	2,5	3,0	4,4	n. a.	20,0
Németország	1,2	2,4	4,3	9,2	14,6
Olaszország	2,6	4,4	5,1	7,7	14,5
Svédország	2,2	3,5	4,7	12,8	30,3
Európa	2,6	4,0	5,1	10,8	17,2
Egyesült Államok	2,9	3,7	6,8	14,7	15,4

Forrás: Muraközy [2012] 57. o.

Végül érdemes megvizsgálni, hogy az államháztartási kiadások közül mekkora tételek jelentettek GDP-arányosan a szubvencióra és transzferre fordított összegek. Franciaország esetében nem találunk kiugróan magas értéket, így 1870-ben a GDP 1,1 százaléka és 1937-ben 7,2 százaléka volt ez a mutató. Jóllehet az európai átlag minimálisan alacsonyabb volt (1870-ben 0,9 százalék, míg 1937-ben 6,3 százalék), de például az Egyesült Királyság esetében, amely a szabadpiaci kapitalizmus egyik mintaországa, mind 1870-ben (2,2 százalék), mind 1937-ben (10,3 százalék) nagyobb értéket találunk, és Németország sincs lemaradva számottevően, főleg az 1937-es értéket illetően (7 százalék). A második világháborút követően az állami szubvenciók aránya, az Egyesült Királyságot leszámítva, az összes vizsgált országban nőtt, így Németországban az 1937-es 7 százalékról 13,5 százalékra, Franciaországban 7,2 százalékról 11,4 százalékra emelkedett, miközben az európai átlag is emelkedett (3. táblázat). Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy a transzferkiadások szintje nem feltétlenül az állam gazdasági életben betöltött szerepével, hanem jóléti szerepének felfogásával is kapcsolatos.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a fenti adatokat tekintve Franciaország a második világháború előtt belesimult az európai trendbe, nem mondhatjuk, hogy az állam jelentősebb szerepet kapott volna a gazdaságban. Az első világháborút követően a vizsgált országokban ugyan megnőtt az állam jelentősége, de még mindig alacsony volt az állami kiadások és a szubvenciók nagysága, és csak a második világháború után láthatunk jelentős „pálfordulást” az állam gazdaságban betöltött szerepét illetően.

3. táblázat

Az államháztartás kiadásai szubvencióra és transzferre a GDP százalékában, 1870–1980

Ország	1870	1937	1960	1980
Ausztria	n. a.	n. a.	17,0	16,6
Egyesült Királyság	2,2	10,3	9,2	15,3
Franciaország	1,1	7,2	11,4	21,0
Németország	0,5	7,0	13,5	12,7
Olaszország	n. a.	n. a.	14,1	17,9
Svédország	0,7	n. a.	9,3	16,2
Európa	0,9	6,3	10,8	17,2
Egyesült Államok	0,3	2,1	6,2	9,8

Forrás: Muraközy [2012] 74. o.

A francia válság az 1930-as években

Érdeemes megvizsgálni, milyen közpolitikai előzmények voltak a második világháborút megelőzően, amely időszakot *Hecló* [1974] nyomán tekinthetünk a nulladik időszaknak is. Az 1929-ben kirobbant gazdasági világválság csak megkésve gyűrűzött be Franciaországba, és lefolyása sem tekinthető annyira drasztikusnak, mint az Egyesült Államokban, Németországban vagy az Egyesült Királyságban. Míg azonban az előbbi országok az 1930-as években újra növekedési pályára tudtak állni, addig Franciaországban, ha a válság nem is volt súlyos lefolyású, lassú stagnálás vette kezdetét. Ez elsősorban az épp aktuális kormányzatok elhibázott gazdaságpolitikájának volt köszönhető, amelyek vagy ragaszkodtak a már bevett liberális gazdaságpolitikai megoldásokhoz, vagy ha próbálkoztak is reformokkal, azok mértéke messze elmaradt a kívánatostól, és ragaszkodtak a liberalis elmélethez (*Eck* [2009]).

Az 1930-as években kormányon lévő, rendre jobbközép (1928–1932), szocialista (1932–1934) és újra jobbközép (1934–1936) kormányok alapvetően hibás feltételezésből indultak ki, hiszen az 1930-as évek deflációját kedvezőnek találták. Meglátásuk szerint a csökkenő áraknak köszönhetően a háztartások olcsóbban tudtak termékeket vásárolni, míg a gazdasági termelés visszaesése lehetőséget biztosított arra, hogy a gazdaság visszatérjen abba az egyensúlyi állapotba, amelyet az első világháború megzavart. Így az egyes kormányok minden erejükkel azon voltak, hogy megőrizzék a költségvetés egyensúlyát, és elkerüljék a nemzeti valuta leértékelődését. A kereskedelmi deficitet növekvő vámokkal és kvótarendszerrel próbálták meg szabályozni. „A frank leértékelődését mind a közvélemény, mind a politikai körök, mind a szakértők elvetik” (*Eck* [2009] 14. o.), hiszen a leértékelés ellen nemcsak politikai, hanem nagyhatalmi illúziók is szóltak. Párizs „ugyanis ragaszkodott az aranyalaphoz, amely szemében a jó pénzügyi helyzet, az erő, a vezető szerep jele” (uo.) volt.

A bankrendszerrel kapcsolatban *Baubeau és szerzőtársai* [2018] rámutat arra, hogy a belföldi hitelezés nem volt számottevő az 1920-as és az 1930-as években,

miközben *Thiveaud* [1997] hangsúlyozza, hogy az exporthitelezésben a francia bankok elmaradtak az angol vagy a német bankoktól, és a nemzetközi hitelpiacon sem voltak aktívak. Ugyan a bankpánik nem került el az országot, így *Baubeau és szerzőtársai* [2018] szerint 1930-ban és 1931-ben is volt két kisebb bankválság, amelyek azzal jártak, hogy az ügyfelek a bankbetétjeiket kivették a kisebb bankokból. Ez azonban meglepő módon nem okozott inflációt, ugyanis a készpénzállomány nem nőtt, sőt defláció alakult ki azáltal, hogy a bankokból kivett betétek a biztonságosabb, állami garanciával ellátott megoldások felé áramlottak (*fly-to-safety*), a takarékpénztárakba és a francia jegybankba (amely akkor még fogadott el betéteket). A korszak gazdaságpolitikai felfogását jól mutatja, hogy ezen intézmények a betétek nagy részét nem hitelezték tovább a vállalati szektor vagy az állam számára gazdaságélénkítés céljából, hanem a kincstárnak nyújtottak belőle hitelt, amely azt az állami hitelállomány csökkentésére használta fel. A jegybank emellett a beáramló betétekből nagyban növelte az aranykészletet is, nem beszélve arról, hogy az országba nagy mennyiségben áramlott a külföldi tőke, ugyanis az országot – mint az aranyalaphoz ragaszkodó államot – biztos pontnak tekintették a befektetők a válság során. Mindez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy nem alakult ki komolyabb fizetésimérleg-válság, miközben a bankrendszer számára likviditási tartalékot jelentett (*Patat-Lutfalla* [1986]).

A politikusok és az államigazgatás technokratái tehát kritika nélkül követték a liberális ortodoxiát, az ezzel együtt járó deflációs politikát. Mindez azonban csak tovább súlyosbította a helyzetet, növelve a költségvetésre nehezedő nyomást, nem beszélve arról, hogy a szociális kiadásokra sem költöttek. A liberális ortodoxia utolsó állomásának a Laval-kormány által 1935-ben véghez vitt, a költségvetés egyensúlyát szem előtt tartó megszorító intézkedések tekinthetők (*Eck* [2009]).

Mivel a megszorítások széles társadalmi elégedetlenséget váltottak ki, az 1936-ban kormányra kerülő baloldali Népfront szakítani akart a deflációs és költségvetési szigorra épülő politikával, reformokat irányzott elő, de minden erőfeszítése ellenére nem tudott szabadulni a múlt szellemétől. Így sem az amerikaihoz hasonló *New Deal*, sem a skandináv államokban körvonalozódó jóléti állam alapjait nem fektették le. Sőt a baloldali kormány nem volt hajlandó a frankot sem leértékelni, és csak a nemzetközi gazdasági események követelték ki azt, hogy a francia kormány hagyjon fel a túl erős frank politikájával. Érdeemes azonban kiemelni, hogy a kormány egyes döntései között több már előirányozta a következő évtized irányvonalát, így jelentősen csökkentették a jegybank függetlenségét, minthogy a bank döntéshozó testületébe, a régenstanácsba egészen 1936-ig az állam nem delegált tagot, ezért sok esetben hozott olyan döntést a jegybank, amely egyáltalán nem szolgálta az ország érdekeit, és okozott konfliktust az épp regnáló kormánnyal (*Plessis* [1995]). Ezzel párhuzamosan államosítottak több hadiipari vállalatot is, végül bevezették a 40 órás munkahetet (*Kuisel* [1984]). Mindezek nem hoztak számottevő fordulatot a gazdaságpolitikában, azonban jól jelzik az irányt: az állam a jövőben egyre több feladatot szeretett volna magára vállalni. A fenti lépéseket Hall értelmezése alapján azonban már tekinthetjük az *elsőrendű* változásnak, ami a már meglévő közpolitikai eszközök beállításainak a módosítását jelentik.

A liberális ortodoxia kritikája az 1930-as években

Franciaországban az 1930-as évek során tapasztalható gazdasági stagnálás, illetve a társadalomban és a politikai életben kialakult immobilitás miatt egyre több kritika fogalmazódott meg – jobb- és baloldaltól egyaránt – a fennálló rendszerrel szemben: megkérdőjelezték a liberális alapokon és a piac elsőségén nyugvó, a *laissez faire* elven működő gazdasági berendezkedést, kritizálták az 1920-as és 1930-as évek gazdasági ortodoxiáját, mely tovább mélyítette a válságot (Nord [2016]).

A továbbiakban röviden felvázoljuk az egyes csoportok által megfogalmazott kritikákat és az általuk képviselt gazdaságpolitikai elképzeléseket. Nem véletlen, hogy az 1930-as években formálódó gondolati iskolákkal kezdjük, ugyanis az itt megjelenő fiatal generáció az elkövetkezendő évtizedben meghatározó szerephez fog jutni a gazdasági és politikai életben. Az általuk képviselt gondolatok a világháború alatti, illetve az azt követő gazdasági rendszerben – részben vagy egészben – megjelennek, és a paradigmaváltás motorjaként fognak szolgálni.

A liberalizmust kritizáló hangok egyik legfontosabbika baloldaltól jött. A korszak meghatározó baloldali, illetve a munkásokat tömörítő politikai pártjában, a *Section française de l'Internationale ouvrière*-ben (SFIO) dolgozták ki a tervgazdálkodás bevezetésének a szükségességét. A tervgazdálkodás teljes mértékű állami kontrollt, s így államosítást takart. A *Confédération Générale du travail* (CGT) részben beépítette az SFIO elképzeléseit az 1935-ben kidolgozott tervébe. A szakszervezet által kidolgozott tervzet szerint két rendszer élne párhuzamosan egymás mellett: egy államosított vállalati szektor, amelyet elsősorban a bankok és a biztosítók alkotnának, illetve lenne egy magánszektor is, amely azonban nem a piaci szabályok, hanem az állami direktívák szerint működne (Nord [2016]).

A szakszervezetek mellett az úgynevezett neoszocialista irányzat képviselői is az irányított gazdaság mellett tették le a voksukat. Az SFIO-ból kiváló szervezet tagjai a dirigizmus helyett inkább a korporativizmusra helyezték volna a hangsúlyt, és programjukba beemelték volna a középosztály vesztes rétegeit is. A neoszocialista irányzat egyik legfontosabb képviselője Pierre Laroque volt, aki szerint Franciaország túlzott liberalizmusban szenved, ez az 1789-es forradalomban gyökerező ideológia logikus következménye, amely gyanakvással néz bármilyen közvetítő vagy szervező erőre, így magára az államra is. Márpedig az 1930-as években a társadalmi érdekek megfelelő artikulálása és egyeztetése miatt egyre nagyobb szükség lenne közvetítőkre, így különböző szakmai kamarákra és szakszervezetekre. Ezek azonban nem erősek, így nem tudják ellátni a feladatukat. E szervezetek megerősítése érdekében egy erős kézre lenne szükség, és ezt a szerepet az államnak kellene betöltenie (Laroque [1935]).

Nemcsak a baloldaltól érkezett kritika a liberális közgazdasági megoldásokkal szemben, de a jobboldali, elsősorban a katolikus, konzervatív körökben is megkérdőjeleződött a fennálló rendszer hatékonysága. Érdemes kiemelni Raoul Dautry (közlekedés)mérnök gondolatát, aki szerint a jövő vezetői nem mások, mint a mérnökök, akik rendelkeznek a szükséges kompetenciával ahhoz, hogy megfelelő módon irányítsanak egy modern vállalatot, de nemcsak a vállalatok élén tudnak hasznos munkát végezni, hanem a modern állam és így a gazdaság szervezésében, megfelelő

működésének kiépítésében is. Ők rendelkeznek azzal a szakmai, elsősorban matematikai és kvantitatív képességekkel, amelyekkel meg lehet tervezni a gazdaság működését. *Dautry* [1937] előirányozta azt az utat, amely később teret engedett a közigazgatásban dolgozó mérnök-közgazdász technokrata elitnek.

Szintén a jobboldali ideológiákhoz kapcsolódott az úgynevezett „nem megalkuvók” csoportja, amelynek tagjai szintén elutasították a liberális gazdasági modellt, és nagyszabású gazdasági reformot, már-már forradalmi változásokat irányoztak elő. Számukra elsősorban a dirigizmus volt a járható út, korporativizmussal kombinálva, elképzeléseiket harmadiktas megoldásként jellemezték (*Nord* [2016]).

Végül fontos kiemelni az 1794-ben alapított mérnöki intézményben *École polytechnique*-ben végzett hallgatókat, akik kortársaikhoz hasonlóan észlelték az 1930-as évek gazdasági pangását, és megoldásokat kerestek a fennálló problémákra, s megalakították az úgynevezett *X-Crise* csoportot. Ennek tagjai gondolatilag közel álltak a „nem megalkuvók” csoportjához, főleg ami a piaccal kapcsolatos kritikájukat illeti, de, szemben velük, nem a rendszer radikális átalakításában, hanem reformokban gondolkodtak, és az állam belső megújítását tűzték ki célul. Szerintük az egyéni érdekek előtérbe helyezése irracionális szintre emelkedett, és káoszhoz vezetett, amelynek egyik legfőbb tünete az 1930-as évek gazdasági válsága volt. A csoport tagjai számára a legfontosabb a megfelelő szabályok, módszerek és megoldások kidolgozása volt, amelyek előtérbe helyezik a logikus vezetési normákat és a hatékony döntéshozatalt. A profitszerzés helyett számukra a legfontosabb a termelékenység és a gazdasági hatékonyság. Ehhez azonban meglátásuk szerint az államnak részletes, mindenre kiterjedő statisztikai eszköztárral kell rendelkeznie, hogy a döntéshozók, akár csak egy vállalatnál, tisztában legyenek azzal, hogy milyen döntések meghozatalára van szükség. Így részükről megfogalmazódott az igény, hogy az államnak mindenre kiterjedő statisztikai adatgyűjtést és adatelemzést kell végeznie, miközben a szükséges előrejelzések elkészítése érdekében az ökonometriai modellezést is elengedhetetlennek tartották (*Nord* [2016]).

Gazdaságpolitikai gondolatok a második világháború folyamán

Míg az 1930-as években a bemutatott irányzatok képviselői hatalmon kívül, ellenzékben fogalmazták meg kritikájukat, addig az 1940-es évektől kezdve közülük egyre többen kerültek be a francia közigazgatás intézményeibe vagy vettek részt a francia ellenállásban. Legyen szó az ellenállás tagjairól vagy a kollaboráns Vichy-rendszerben dolgozó hivatalnokokról, radikális szakítást láthatunk az addigi gazdaságpolitikai iránnyal, és egyértelműen az állam felértékelődését tapasztalhatjuk.

A Vichy-rendszer egyik alapeleme volt az 1930-as években uralkodó individualizmussal és liberális gazdasági berendezkedéssel való szakítás, s egyik pillére a mezőgazdasági termelés, a paraszti kultúra mint a nemzeti erény őrzője volt. Mindezt a változást a Vichy-rendszer a technokraták pragmatizmusával akarta végrehajtani, elsősorban rendeletek útján. A francia ellenállás képviselői az államnak szintén központi szerepet szántak, de rendeletek helyett a felek közötti tárgyalásos megoldást

képzelték el járható útnak, ahol az állam mint mediátor van jelen. Értelemszerűen az ellenállás baloldali képviselői a nemzeti keretek helyett elsősorban szocializmusban gondolkodtak; míg a jobboldali politikusok és közgazdászok egy aktívabb, dirigista államban látták a megoldást (Nord [2016]).

A fontosabb intézmények közül először ki kell emelnünk az úgynevezett szervezeti bizottságokat, amelyek célja az volt, hogy átvegyék a Vichy-rendszerben betiltott szakszervezetek és a munkáltatói érdekképviselői szervek helyét. A különböző bizottságok élén több, az X-Crise mozgalomban részt vett szakértőt találunk, akár csak a kereskedelmi és ipari tanács tagjai között, amelyet 1942-ben hoztak létre azzal a céllal, hogy meghatározza az ország gazdasági stratégiáját. A tanács által kidolgozott tervekben előtérbe került az iparosítás, amelyre az egész gazdaság megújítását alapozták. Jól látható, hogy az eddig ellenzékben tevékenykedők egy része bebocsátást nyert az államirányítás intézményeibe.

1941-ben alakult meg a *Direction générale de l'équipement national (DGEN)*, amely elsőként dolgozott ki egy 10 évre szóló gazdaságmegújítási tervet. Az elképzeléseik papíron maradtak, mivel megvalósításukat a háború utánra, egy békésebb időszakra irányozták elő. A dokumentumban kiemelt szerepet kapott az ország infrastruktúrájának modernizálása, amely az 1940-es évekre elmaradt a vetélytársakétól. A Vichy-rendszer árnyékából ugyan a DGEN vezetősége sem tudott kilépni, azaz továbbra is a vidék és a mezőgazdaság szerepelt első helyen, de megfogalmazták azokat a fejlesztési irányvonalakat, amelyeket a háború utáni kormányok is követni fognak. A DGEN tagjai között is számos egykori X-Crise-tagot, illetve nonkonformista szakértőt találunk (Kuisel [1984]).

Szintén a Vichy-rendszer idején alapították meg a nemzeti statisztikai szolgálatot, amelynek növekvő jelentőségét jól mutatja, hogy az intézetnél 1940-ben 150 fő dolgozott, a háború végére azonban már 7000 fős elemzői központtá duzzadt, ahol egyre nagyobb tudás gyűlt fel a nemzeti számlák rendszerével, illetve az inflációs adatokkal kapcsolatban (*Desrosières és szerzőtársai* [1976]).

Fontos kiemelni, hogy a Vichy-rendszer gazdasági lehetőségei – amelyeket meghatározott németbarát politikája – korlátozottak voltak, nem beszélve arról, hogy a német megszállók igénybe vették a francia munkaerőt, és a termelés egy részét is lefoglalták. Ezért a hivatalnokok és a technokraták legfontosabb feladata nem a gazdaság modernizálása volt, hanem elsősorban a hiánygazdaság menedzselése, amelyet meglepő hatékonysággal és sikerrel tudtak kezelni. Fontos azonban megjegyezni, hogy a Vichy-korszak alatt dolgozó hivatalnokok nem egyszerűen improvizáltak, hiszen az elméleti alapokat, megoldási lehetőségeket már az 1930-as évek során elsajátították, így kész eszköztárral rendelkeztek, s a szakmai képzettségük is megfelelő volt. A Vichy-rendszerben az 1930-as években felvázolt, gazdaságtervezéssel kapcsolatos elképzeléseiket részben vagy egészben rendeleti kormányzás útján megvalósították, de elképzeléseiknek határt szabott a háború okozta hiánygazdálkodás (Nord [2016] és Eck [2009]).

Láthatjuk tehát, hogy a háború fordulatot jelentett az 1930-as évek liberális közgazdasági irányvonalához képest, bár a kialakult dirigizmus az állam részéről egy autokratikus rendszer kiépítésével járt együtt, amely a hangsúlyt a mezőgazdasági szektor fejlesztésére helyezte. Az egyes szatellit- és független intézmények körében,

mint például a francia statisztikai hivatal és a már említett DGEN, a hangsúly már eltolódott az ipari szektor irányába. Megjelentek olyan új elemek, mint a keynesi gondolatok vagy a nemzeti számlák rendszerének kiépítése, amely számításba vette az ország eszközállományát és a gazdaság szükségleteit, s mindez párosult egy jól kiépített statisztikai rendszerrel és metodológiával, nem beszélve arról, hogy megjelent a gazdasági tervezés is, amely elhozta a gazdasági modellezés korát (Nord [2016]). Ezek az elképzelések – szemben az 1930-as évek bimbózó dirigista elképzeléseivel – már nem az állami rendszeren kívül kaptak helyet, hanem részben vagy egészben az állami közigazgatás részeivé váltak, így a már meglévő, alapvető közpolitikai eszközök terén történt változás, amit tekinthetünk a halli értelemben *másodrendű* változásnak. Ennek a változásnak természetesen irányt szabott a hadigazdálkodás felé történő elmozdulás Franciaországban, de termékeny talajt nyújtott a világháborút követő gazdasági modernizációhoz. Egy olyan szervezőerőre volt azonban szükség, amely képes termőre fordítani ezt a kiváló tudással, munkabírással, szakmai felkészültséggel rendelkező gárdát, és harmonizálni tudja a francia ellenállás soraiiban megjelenő gondolati elemekkel. Ezt a személyt azonban már a Vichy-rendszeren kívül, az ellenállás soraiban találjuk.

Az ellenállás egyik központi szerve a nemzeti ellenállási tanács (*Conseil National de la Résistance, CNR*) volt, amelyben nagy szerepet kaptak a baloldali szociáldemokrata politikusok. Közülük is ki kell emelni André Philipe-et és Pierre Mendès France-t. Utóbbi a háború előtt a franciák között elsőként tanulmányozta és karolta fel az országban Keynes gazdaságpolitikai elképzeléseit, szorgalmazta a költségvetési lazítást és az aktívabb gazdaságpolitikát. A felszabadulást követően Philipe részvételével kidolgoztak 1944-ben egy kormányzati jelentést, amely szerint két szektornak kellene szimbiózisban élnie egymás mellett: egyrészt lenne egy államosított szektor, amely felett az állam teljes vagy részleges ellenőrzést gyakorolna, illetve lenne egy második, amely az egész magángazdaságot magában foglalná, de az állami felügyelet itt is meghatározó lenne. A gazdaságot meghatározott időszakokra szóló tervek szerint irányítanák, amelyekben meghatároznák a fejlesztendő területeket is. Ehhez szükség van egy gazdasági minisztérium létrehozására is, amely felügyeli és irányítja ezen feladatokat (*Bloch-Lainé-Bouvier* [1986]).

A szociáldemokrata elképzelésen túl érdemes egyéb kezdeményezéseket is kiemelni, a katonákból és polgári lakosságból alakuló szervezetet (*Organisation civile et militaire, OCM*), amely szintén az ellenállás résztvevőiből verbuválódott. Soraiiban elsősorban vállalatvezetőket és technokrata értelmiségieket találunk. A szervezet 1943 szeptemberében előállt egy gazdaságpolitikai reformtervezettel, amelyben megtalálhatjuk a dirigizmus egy különleges formáját. Eszerint az állam feladata, hogy meghatározza a gazdaság modernizációjához szükséges irányvonalakat, amelyeket azonban kihirdetésük előtt szakmai közvetítők útján megvitat a különböző szakmai érdekcsoportokkal. Ezeknek az érdekcsoportoknak jelentős a mozgásterük, hiszen a szervezetek nemcsak érdekegyeztetéssel foglalkoznak, hanem meghatározzák az árakat és a termelési célokat is. Az OCM működésében látható, hogy a munkáltatói szervezetekre és a technokratákra nagy szerep hárul, ami elsősorban a tagság összetételével magyarázható (Nord [2016]).

Végül pedig fontos megemlíteni a *Comité générale d'études* (CGE) nevű agytrösztöt is, amely az összes többi szervezethez képest a legliberálisabb elképzelést vallotta magáénak. A CGE célja az volt, hogy meghatározza azokat az intézményi és gazdaságpolitikai irányvonalakat, amelyeket a háborút követően Franciaországnak adaptálni kell, ezt 1943 novemberében egy szakmai jelentésben foglalták össze. Dacára annak, hogy liberális beállítottsággal vádolták a CGE képviselőit, egy sor részleges államosítást irányoztak elő, miközben elismerték az állami szabályozás szükségességét, a jegyrendszer fenntartását (a hiánygazdaság végéig), és egy úgynevezett beruházási tanács felállítását is szükségesnek látták, amely meghatározta volna azokat a gazdasági ágazatokat, amelyek finanszírozása elengedhetetlen a gazdaság helyreállításához. A jelentés teljes mértékben szakított a primer szektor gazdasági elsőbbségével, és új, elsősorban az ipari termelésre, annak modernizálására épülő célokat fogalmazott meg. Ennél is fontosabb, hogy a tervezet alkotói nem vetették el a liberalizmust: meglátásuk szerint az állami szerepvállalás a gazdaság beindításának a kulcsa, de az állami intervencionizmust hosszú távon nem tartották életképes megoldásnak. Így szerintük amint a gazdaság újból talpra áll, az államnak háttérbe kell vonulnia, és hagynia kell, hogy a szabadpiac játékszabályai újból érvényesüljenek (*Nord* [2016]).

Sem a Vichy-rendszer, sem az ellenállás szakértői részéről nem volt hiány az elképzelésekben, és ha részleteiben ezek el is tértek, az irány mindenki számára azonos volt: az államnak mint beruházónak és mint gazdaságfejlesztő entitásnak kell megjelenni. Míg azonban a háború folyt, az elképzelések megvalósítására nem sok esély mutatkozott, utána már egy működőképes tervvel kellett előállni, és ez leginkább annak sikerült, aki a különböző oldalról jövő, eltérő világképet valló szakembereket képes volt egységbe kovácsolni, és szaktudásukat az ország szolgálatába állítani. Ez nem volt más, mint Jean Monnet.

A felszabadulást követő változások – tervgazdaság, dirigizmus és államosítások

Mielőtt azonban bemutatnánk Monnet elképzeléseit, érdemes hangsúlyozni, hogy a világháborút követően a Negyedik Köztársaság politikai döntéshozó centrumai teljes mértékben lebénultak. Kormányok váltották egymást, és nem meglepő, hogy a megvalósult reformok nagy részében az államigazgatásban dolgozó, magasan képzett technokratáréteg jelentős szerepet vállalt, sőt a reformok nagy részét az ő munkásságuk jelentette. Így Hall-lal szemben, aki szerint az 1970-es években lezajló brit paradigmaváltás során a politikusok voltak a változás legfőbb motorjai, Franciaországban épp ellenkezően alakultak a dolgok, és Hecló elméletének megfelelően elsősorban a szakértői elit az, amely előidézte a paradigmaváltást. Azt is érdemes kiemelni, hogy a háborút követően Franciaországban jelen voltak az amerikai csapatok is, és már a háború végétől kezdve érezhető volt Washington részéről a baloldali, kommunista és szocialista irányzatok diplomáciai úton történő kiszorítása a hatalomból, miközben a Vichy-rendszerben aktív hivatalnokok, vállalatvezetők bünei felett szemet hunyt az épp aktuális kormányzat. Így nem véletlen, hogy számos hivatalnok folytathatta munkáját a Negyedik Köztársaság égisze alatt is (*Duby* [2007]).

Jean Monnet meggyőződéses liberális, atlantista technokrata, a szabadpiac és a modernizáció híve volt. A háború kitérésétől kezdve az ellenállás mellé állt, eleinte Giraud tábornok munkáját segítette, és csak a háború végén csatlakozott Charles de Gaulle-hoz, akinek felvázolta, hogy az ország nemzetközi jelentőségének helyreállításához a gazdaság modernizációja és a termelékenység növelése szükséges, ami értelemszerűen nem jelent mást, mint az innovációra való törekvést, a legfejlettebb technológiák adaptálását és kifejlesztését egy jól kidolgozott gazdasági terv alapján.

1946-ban bízták meg azzal, hogy állítson fel egy új ügynökséget, amelynek célja e gazdasági terv kidolgozása. Az 1946 januárjában felálló tervbizottság (*Commissariat générale au plan, CGP*) – amelynek Monnet lesz az elnöke – neki is látott egy több évre szóló, teljes gazdasági megújulást előirányzó terv kidolgozásának, amihez nemcsak centrista, hanem jobb- és baloldali közgazdászokat egyaránt meghívtak. A CGP messze nem egy liberális klub volt, hanem egy meglehetősen komplex és színes társaság. Közös bennük az volt, hogy az országot a több évtizede tartó agóniából szerették volna kimozdítani, ezért Franciaország modernizációját tűzték ki célul (Nord [2016]).

Monnet a CGP-nek nemcsak átmeneti, hanem állandó szerepet szánt, amely függetlenül működik a gazdasági és pénzügyminisztériumtól. Sikerral járt, így egy autonóm intézményt hozott létre a bizottságból, majd 1946-ban prezentálta nemzeti modernizációs és fejlesztési tervét (*Plan de modernisation et d'équipement*), amely a gazdaság hat ágazatát emelte ki mint a nemzetgazdaság szempontjából fontos, fejlesztendő területet: a szénbányászatot, az elektromosenergia-ipart, a vasipart, az építőipart, a közlekedési szektort és a mezőgazdaságot. További fontos cél volt az exportképes és tőkeerős nagyvállalatok létrehozása, amelyek az innováció zászlóshajóiként „húzzák előre” a nemzetgazdaságot. A tervben ezek mellett fontos szerepet kapott a kollektív szemlélet, azaz hogy a gazdaság különböző szereplők együttműködésén alapul, és nem egyéni, individualista érdekein és döntésein. Így a CGP keretein belül megalapították a tervtanácsot és a felügyelőbizottságot. A tervtanács feladata elsősorban az volt, hogy összegyűjtse a fontosabb gazdasági szereplőket, érdekképviseleti szervezeteket, és egyeztető fórumként működjön (Nord [2016]).

A tervbizottság felállítása mellett érdemes megemlíteni azt is, hogy nemcsak a dirigizmus megjelenése és azon belül az egyes érdekképviseleti felek közötti diskusszió hozott változást a döntéshozatalban, hanem jelentős államosítások is zajlottak a felszabadulást követően. A gazdasági és pénzügyminiszteri posztot a háborút követő évben váltakozva a baloldali André Philipe és Pierre Mendès France töltötte be, akik számára az államosítás prioritást jelentett. Mendès France visszaemlékezésiben hangsúlyozza:

„Kellott egy megbízható és jól szervezett eszköztár a gazdaság újjáépítése érdekében (...). Modernizálni, megfiatalítani, átalakítani, dinamikusabbá kellett tenni az egész gazdaságot (...). Mindehhez nemzeti eszköztár, egy valódi fegyverarszénál kellett.” (Bloch-Lainé-Bouvier [1986] 194. o.)

Ez az eszköztár nem volt más, mint a stratégiai jelentőségű vállalatok összessége, amelyeknek jelentős szerepet szántak a döntéshozók, ezért azok állami kézbe kerültek: a nagyobb szénbányák, a Renault autóipari vállalat, a nehézipar meghatározó szereplői, a francia jegybank, a négy legnagyobb kereskedelmi bank, illetve az energiapiac összes szereplője (*Bloch-Lainé-Bouvier* [1986]).

Érdemes azonban megemlíteni, hogy az államosításokat nemcsak a modernizációra való törekvés hajtotta. Egyrészt ezzel akarták büntetni a náci megszállás alatt a németekkel kollaboráló nagytőkéseket, mert a kollaborációt hazaárulásnak tekintették. Másrészt a szakértői elit számára egyértelműen látszott, hogy a magánszektor a rendelkezésre álló tőke híján egyszerűen képtelen a modernizációhoz szükséges beruházásokat önerejéből megvalósítani, így államosításokra van szükség. Sőt a megfelelő tőkeellátottság és hitelpolitika érdekében nemcsak a vállalati szektorban, de a bankrendszerben is államosításokat irányoztak elő. Végül pedig a baloldali politikusok szemében az államosítások a nagytőke, az úgynevezett trösztök megtörését is jelentette, amelyek hatalmukkal hozzájárultak az 1930-as évek politikai apátiájához, és gúzsba kötötték a francia demokráciát (*Kuisel* [1984]).

Jól látható tehát, hogy a háborút követően gyökeresen más gazdaságpolitikai modell kezdett körvonalazódni, ahol nemcsak a tervgazdálkodás egyes elemei fedezhetők fel, hanem államosítások útján az állam mint aktív gazdasági szereplő, beruházó és fejlesztő is megjelenik a gazdaságban. A döntések jelentős részben szakmai egyeztetések útján születtek, de az állam mint végső döntéshozó mindig jelen van. Továbbá azt is láthatjuk, hogy a végső cél pedig már nem a költségvetési szigor fenntartása, hanem az ország modernizálása, fejlesztése volt, azaz a célok is megváltoztak, és halli értelemben bekövetkezett a *harmadrendű* változás, amely teljes paradigmaváltást hozott magával a közpolitikában és a gazdasági gondolkodásban egyaránt. Kérdés azonban, hogy ez csak egy egyszeri, háborút követő pillanat volt-e, vagy hosszabb távra is berendezkedett a rendszer, azaz megvolt-e a szükséges utánpótlás?

A közgazdasági szakértői elitoktatás metamorfózisa

Egészen az 1930-as évek végéig a francia közigazgatási és politikai elit az 1872-ben kifejezetten a közigazgatásban dolgozó hivatalnoki elit képzésére létrejött *Institut d'études politiques de Paris* (*Sciences Po*) intézmény falai közül került ki. Az iskolában kezdetektől fogva kikezdzhetetlen értéknek tűnt a gazdasági liberalizmus, így az iskola alapításától kezdve ebben a szellemben nevelték a diákokat. Az oktatással kapcsolatban fontos kiemelni, hogy az egyetem kapuin belül a matematikának vagy a statisztikának egyáltalán nem tulajdonítottak jelentőséget, sőt egyenesen elutasították a gazdaság matematikai modellezését, helyette a közgazdasági elméleteket, a folyamatok és az összefüggések leírását tartották fontosnak (*Etner-Silvant* [2017]).

Az iskola elvégzése után egyenes út vezetett az államirányítás legfelsőbb köreibbe, amit mi sem mutat jobban, mint hogy 1901 és 1935 között a négy legfontosabb államigazgatási szervben 740 frissen végzett hivatalnokot vettek fel, akik közül összesen 685 fő, azaz 92,5 százalék végzett a *Sciences Pón*. Az iskola rendkívül zárt intézmény

volt, rendszerint csak a párizsi burzsoázia legfelsőbb köreinek gyermekei tudtak bejutni a magas tandíjak miatt. Nem véletlen, hogy – elsősorban a baloldaltól – számos támadás érte az intézményt. Az iskola egészen addig kényelmes helyzetben volt, amíg a politikai és a közigazgatási elit nagy része az intézmény falai közül került ki. Az intézmény elitbe való beágyazottsága meghatározó lesz a későbbiekben, ugyanis kiterjedt kapcsolatrendszere segítette sok esetben a túlélését az 1930-as évektől kezdve. Tudniillik már 1936-ban, a Népfront-kormány idején készültek tervek a bezárásáról, ami végül lekerült a napirendről, de ez jelzés volt az iskola számára, hogy változásra van szükség. Az iskola elkezdte a kapcsolatfelvételt a párizsi egyetemekkel, és hajlandóságot mutatott arra, hogy a szabadpiaci elméletek mellett más gondolatoknak is helyet adjon az egyetem katedráin (Nord [2016]).

A második világháború kitörése és a német megszállás azonban új helyzetet teremtett, amelyre az iskolának is válaszolnia kellett, ugyanis a francia baloldal után a megszálló németek is az iskola bezárását irányozták elő, főleg a katedrán oktató nemzeti, sok esetben németellenes oktatók miatt, s a zsidó származásúak jelenlétét sem nézték jó szemmel. Az iskolának azonban bizonyos átalakításokkal (zsidó származású tanárok leváltása) és a kapcsolatrendszere révén sikerült elkerülnie a bezárást. Az iskola vezetősége kezdetben a Vichy-rendszerrel szoros kapcsolatot ápolt, de az egyre nagyobb német befolyás miatt idővel az ellenállás és De Gaulle tábornok felé fordult. A háború alatt az iskola próbált távolodni a liberális ortodoxiától, így számos unortodox közgazdász kezdett oktatni az intézményben, közülük is érdemes kiemelni Gaten Pirou-t, aki már a gazdasági dirigizmust vette védelmébe a Gazdasági liberalizmus és gazdasági dirigizmus címen tartott előadásai során. Pirou gondolatvilága radikális törést hozott a Sciences Pón addig oktatott gazdasági liberalizmussal szemben (Le Van [2004] és Gérard [1987]).

A felszabadulást követően azonban újból a bezárás réme fenyegette az iskolát, mivel az ellenállás soraiban lévő baloldali politikusok az iskola bezárását szorgalmazták. Az iskola akárcsak legutóbb, most is számíthatott kiterjedt kapcsolatrendszerére, és magát De Gaulle-t is sikerült meggyőzni az intézmény szükségességéről. Így végül kompromisszumos megoldásra került sor: a Sciences Po megmaradt, miközben egy új, a baloldal által szorgalmazott, kifejezetten az állami hivatalnokok képzésével foglalkozó intézmény megalapításáról döntöttek *École Normale Supérieure* (ENS) néven. A Sciences Pónak tehát már sokadjára, de sikerült elkerülnie a bezárást, ellenben a háborút követően végleg kénytelenek voltak eltávolodni a liberális ortodoxiától. Az intézményben fontos szerep jutott a keynesi elméleteknek is, sőt

„a keynesi elméleteket nemcsak oktatták és tanulmányozták az intézményben, hanem az az intézmény szinte összes előadását és kurzusát áthatotta, szinte a Sciences Po részévé, alapjává vált” (Viannay [1988] 50. o.).

A Sciences Po mellett már az *École Normale Supérieure* is hozzájárult a jövőbeni hivatalnoki és politikusi képzéshez, így érdemes megvizsgálni röviden ezt az intézményt is. Fontos hangsúlyozni, hogy a két iskola nem volt egymás vetélytársa, sőt inkább kiegészítették egymást: a Sciences Po az *École Normale Supérieure* előszobája volt, így az 1950-es és 1960-as évekre ez utóbbi tanulóinak háromnegyede az előbbi diákjaiból

verbuválódott. Az iskola célja a politikai távolságtartás lett, így sem a jobb-, sem a baloldali értékeket nem állt szándékában képviselni. Az állami szerepvállalás, a keynesi gondolatok és a dirigizmus kiemelkedő szerepet kapnak itt is az órákon. A tanári kar szinte teljes mértékben megegyezett a Sciences Po oktatói gárdájával. Egy egykori hallgató visszaemlékezése szerint:

„A gondolatok, amelyekkel az ENS-en találkoztam (...), alig különböztek azoktól, melyeket a Sciences Pón tanultam.” (Kessler [1987] 131. o.)

A fentiek jól mutatják, hogy nemcsak a közpolitika terén ment végbe paradigmaváltás, hanem a közigazgatási elitet adó legfontosabb intézmény(ek) is jelentős ideológiai átalakuláson mentek keresztül, amelyek így kellő utánpótlást szolgáltatnak a háborút követően újonnan berendezkedő gazdasági rendszernek.

Konklúzió

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy nemcsak a gazdasági folyamatok mutatják egyértelműen azt, hogy Franciaországban gazdasági paradigmaváltás történt a második világháborút követő időszakban, de paradigmaváltásra utal az is, hogy a meglévő közpolitikai eszközök módosítása mellett – elutasítva a múlt közpolitikai gyakorlatát – már az alkalmazott alapvető eszközök terén is változás történt. A halli értelemben vett teljes paradigmaváltás azonban akkor történt meg, amikor a világháborút követően a vezető közigazgatási és politikai elit gyökeresen szakított nemcsak a meglévő közpolitikai eszköztárral és gyakorlattal, hanem a kitűzött célokkal és így a múlttal is. Azaz az 1930-as években kudarcot valló liberális gazdaságpolitikát egy sokkal aktívabb, az állam gazdasági szerepvállalását hangsúlyozó, az államosításoktól és a gazdaság állam általi tervezésétől sem visszariadó, keynesi elemeket is tartalmazó gazdaságpolitikai rendszer váltotta fel. E rendszer gyökerei az 1930-as évekig nyúlnak vissza, amikor megjelent a kritika a fennálló, a korszak kihívásaira eredményes és innovatív választ adni már nem képes liberális gazdasági felfogással szemben. Majd a második világháború során az új elméletek lassan teret nyertek az állami hivatalnokok és politikusok körében, de kiteljesedésükre és az oktatási rendszeren keresztül történő dogmatizálásukra csupán a második világháborút követően került sor. A bemutatott francia folyamatok azonban azt is jól mutatják, hogy a paradigmaváltás nem a Hall által bemutatott forradalmi változásokkal zajlott le, hanem az *Oliver–Pemberton* [2004] által megfogalmazott lassabb, evolúciós folyamatban. Érdeemes azonban kiemelni, hogy egy-egy ilyen paradigmaváltás megerősödéséhez elkerülhetetlen az, hogy ne csak a központi államigazgatásban, hanem az utánpótlásképzésben is megtörténjen a szükséges paradigmaváltás, amely szakmai utánpótlást biztosít az új gazdaságpolitikai paradigmát valló értelmiségi-döntéshozatali elit számára, ezzel stabilizálva hosszabb távon az intézményi befolyásukat.

Végül érdemes említést tennünk arról az eredményről, amelyet a francia gazdaság növekedése, a nagyság helyreállítása terén tapasztalhatunk a második világháborút követő évtizedekben az 1970-es évek elejével bezárulóan. Ebben az időszakban

– szemben a második világháborút megelőző mintegy egy évszázados időszak gyengébb teljesítményével – Franciaország nemcsak jelentős GDP-növekedést produkált nyugat-európai összehasonlításban is, de más országokhoz képest – a pótlólagos termelési tényezők bevonásával szemben – sokkal nagyobb jelentőségű volt termelékenységének növekedése, ami a GDP-növekedésének mintegy 75 százalékát magyarázta (*Diederiks és szerzőtársai* [1995] 255. o.). Ez a jelentős eredmény nem elválaszthatatlan az itt tárgyalt intézményi változásoktól.

Hasonló paradigmaváltásra való igényt láthattunk a 2008-as pénzügyi válságot követően is, miután a közgazdaságtanban és a gazdaságpolitikában addig uralkodó felfogás már nem volt képes megfelelő választ adni a kialakult krízisre. Mindemellett az elmúlt évtizedben egyetlen új, az előző paradigmát felváltó megközelítés sem tudott igazán meggyökeresedni, inkább a közpolitikai eszközök beállításában, illetve legfeljebb az alapvető közpolitikai eszközök körében történtek változások.

A 2020-as évek új társadalmi kihívásai, a járvány és a háború előidézte válság pedig még egyértelműbben felszínre hozhatja a fenti igényt, így a közgazdasági gondolkodás a következő években jelentős kihívások előtt áll, hiszen az új problémák kezelése a közpolitikai cél- és eszközzrendszer alapos átgondolását igényelheti, aminek a felsőoktatásban is lenyomatát kell hagynia.

Hivatkozások

- BAUBEAU, P.–MONNET, E.–RIVA, A.–UNGARO, S. [2018]: Fligh-to-safety and the Credit Crunch: A new history of the banking crisis in France during the Great Depression. Banco de Espana Working Paper, No. 698. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3285119>.
- BERMAN, S. [1998]: The social democratic moment. Ideas and Politics in the Making of Interwar Europe. Harvard University Press, Cambridge.
- BLOCH-LAINÉ, F.–BOUVIER, J. [1986]: La France Restaurée, 1944–1954. Fayard, Párizs.
- DAUTRY, R. [1937]: Métier d’homme. Plon, Párizs.
- DESROSIÈRES, A.–MAIRESSE, J.–VOLLE, M. [1976]: Les temps forts de l’histoire de la statistique française. Economie et Statistique, No. 83. 19–28. o. <https://doi.org/10.3406/estat.1976.2401>.
- DIEDERIKS, H. A.–LINDBLAD, J. TH.–NOORDAM, D. J.–QUISPÉL, G. C.–DE VRIES, B. M. A.–VRIES, P. H. H. [1995]: Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig. Osiris, Budapest.
- DUBY, G. (szerk.) [2007]: Franciaország története II. Osiris, Budapest.
- ECK, J.-F. [2009]: Histoire de l’économie française. De la crise de 1929 à l’euro. Armand Colin, Párizs.
- ETNER, F.–SILVANT, C. [2017]: Histoire de la Pensée Économique en France Depuis 1789. Economica, Párizs.
- GALÁNTAI LÁSZLÓ [2015]: Vannak-e nekünk paradigmáink? Thomas Kuhn tudomány-filozófiája a neveléstudomány(ok)ban. Neveléstudomány, 3. évf. 1. sz. 20–34. o. http://nevelstudomany.elte.hu/downloads/2015/nevelestudomany_2015_1_20-34.pdf.
- GÉRARD, V. [1987]: Sciences Po. Histoire d’une réussite. Olivier Orban, Párizs.
- GREENER, I. [2001]: Social Learning and Macroeconomic Policy in Britain. Journal of Public Policy, Vol. 21. No. 2. 133–152. o. <https://doi.org/10.1017/S0143814X01001076>.

- HALL, P. [1993]: Policy Paradigms, Social Learning, and the State. The Case of Economic Policymaking in Britain. *Comparative Politics*, Vol. 25. No. 3. 275–296. o. <https://doi.org/10.2307/422246>.
- HECLO, H. [1974]: *Modern Social Politics in Britain and Sweden. From Relief to Income Maintenance*. Yale University Press, New Haven–London.
- KESLER, J.-F. [1987]: *L'ENA, la société, l'État*. Berger-Levrault, Párizs.
- KUHN, T. [2002]: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Budapest.
- KUISEL, R. F. [1984]: *Le Capitalisme et l'État en France: Modernisation et dirigisme au XXe siècle*. Gallimard, Párizs.
- LAROQUE, P. [1935]: Les conditions nécessaires de l'organisation corporative. *L'Homme Nouveau*, Vol. 18. No. 1. 22–42. o.
- LAYBOURN-LANGTON, L.–JACOBS, M. [2018]: Paradigm Shifts in Economic Theory and Policy. *Intereconomics*, Vol. 8. No. 3. 113–118. o. <https://doi.org/10.1007/s10272-018-0737-4>.
- LE VAN, L. [2004]: *Le Juste ou le Riche: L'enseignement de l'économie politique 1815–1950*. Comité pour l'Histoire économique et financière. Párizs, <https://doi.org/10.4000/histoire-education.1110>.
- MURAKÖZY LÁSZLÓ [2012]: *Államok kora. Az európai modell*. Akadémia Kiadó, Budapest, <https://doi.org/10.1556/9789630597692>.
- NORD, P. [2016]: *Le New Deal Français*. Perrin, Párizs.
- OLIVER, M. J.–PEMBERTON, H. [2004]: Learning and Change in Twentieth-Century. *Governance*, Vol. 17. No. 3. 415–441. o. <https://doi.org/10.1111/j.0952-1895.2004.00252.x>.
- PARSONS, C. [2007]: *How to Map Arguments in Political Science*. Oxford University, New York.
- PATAT, J.-P.–LUTFALLA, M. [1986]: *Histoire Monétaire de la France au XXe siècle*. Economica, Párizs.
- PLESSIS, A. [1995]: *La Banque de France depuis 1920*. Megjelent: *Lévy-Leboyer, M.* (szerk.): *Les banques en Europe de l'Ouest de 1920 á nos jours*. Comité pour l'Histoire Economique et Financière de la France, Párizs, 273–283. o.
- SACKS, P. [1980]: State Structure and the Asymmetrical Society. *Comparative Politics*, Vol. 12. No. 3. 349–376. o. <https://doi.org/10.2307/421931>.
- SEABROOKE, L. [2009]: *Everyday Legitimacy and Institutional Change*. Megjelent: *Gofas, A.–Hay, C.* (szerk.): *The Role of Ideas in Political Analysis: A Portrait of Contemporary Debates*. Routledge, London, 167–186. o. <https://doi.org/10.4324/9780203087022>.
- SOMAI MIKLÓS [2016]: *Az állam szerepe a francia gazdaságban*. MTA KRTK Világgazdasági Intézet, Műhelytanulmányok, 112. sz. <http://mek.oszk.hu/16000/16002>.
- THIVEAUD, J. M. [1997]: Les évolutions du système bancaire français de l'entre-deuxguerres à nos jours: Spécialisation, déspecialisation, concentration, concurrence. *Revue d'Économie Financière*, Vol. 39. No. 1. 27–74. o. <https://doi.org/10.3406/ecofi.1997.2290>.
- VIANNAY, P. [1988]: *Du bon usage de la France*. Ramsay, Párizs.
- WEIR, M.–SKOCPOL, T. [1985]: State Structures and the Possibilities for “Keynesian” Responses to the Great Depression in Sweden, Britain, and the United States. Megjelent: *Evans, P.–Rueschemeyer, D.–Skocpol, T.* (szerk.): *Bringing the State Back In*. Cambridge University Press, Cambridge, 107–164. o. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628283.006>.